

Zasady latynizacji języka urdu

Język urdu (*zaban-e urdu*) należy do języków indoaryjskich (grupa indoirañska, rodzina indoeuropejska). Wśród języków nowoindoaryjskich współtworzy wraz z *hindi* i otaczającymi centrum jego użycia dialektami odrębny zespół „centralny”*. Urdu jest narodowym i państwowym językiem Pakistanu. Jest ponadto jednym z języków urzędowych w indyjskich stanach Uttar Pradeś, Andhra Pradeś, Bihar, Dżammu i Kaszmir, Bengal Zachodni oraz w Terytorium Stołecznym Delhi. Wg danych z 2008 r. język urdu jako macierzysty zgłosiło w Pakistanie 13 milionów ludzi, w Indiach (2001) 52 miliony ludzi. W wielonarodowym Pakistanie urdu jest powszechnie stosowanym (wehikularnym) językiem codziennego porozumiewania się. Początki urdu sięgają XI-XIII w., kiedy na podstawie dialektu okolic Delhi i Mathury (*khari boli*) uformował się potoczny język Niziny Hindustańskiej (*hindustani*). Dialekt ten zachował podstawowe cechy staroindoaryjskiej fonetyki (opozycja samogłosek krótkich i długich, bezdźwięczne i dźwięczne spółgłoski przydechowe, rząd spółgłosek retrofleksyjnych); do głównych innowacji rozwojowych zalicza się rozwój rzędu samogłosek nosowych. Z kształtujących się na bazie *hindustani* dwu wariantów stylistycznych języka – muzułmańskiego, czerpiącego z arabsko-perskiej leksyki i używającego pisma arabskiego, oraz hinduskiego, czerpiącego z leksyki sanskryckiej i używającego własnego pisma sylabicznego – wyłoniły się w drugiej połowie XIX dwa języki, urdu i hindi.

Urdu posługuje się dostosowanym do swej fonetyki perskim wariantem pisma arabskiego. Główne cechy pisowni urdu nie odbiegają od uzusu arabsko-perskiego. Dźwięki nieznane językowi arabskiemu i perskiemu oddaje się w pisowni urdu przez zastosowanie dodatkowych elementów pod lub nad literami (spółgłoski retrofleksyjne – *t, th, d, dh, r, rh*; spółgłoska *p*, spółgłoski palatalne – *c, ch*), oraz przez dołączenie do odpowiednich liter litery *h* w jej postaci wewnątrzwyrazowej (spółgłoski przydechowe – *kh, gh, ch, jh, th, th, ph, bh, rh*) lub inicjalnej (*dh, dh, rh*).

Samogłoski nosowe oddaje się przez dołączenie do znaku samogłoski wariantu litery *n* (w transliteracji – tylda). Dla potrzeb opracowania posłużono się schematem transliteracyjnym przyjętym w piśmiennictwie indologicznym i leksykografii urdu (J. T. Platts, *A Dictionary of Urdu, Classical Hindi, and English*, Oxford 1984; G. A. Zograf, *Języki Jużnoj Azii*, Moskwa 1990).

Przyjęty system polskiej transkrypcji nazw urdu jest zgodny z opracowaniami pracowników Instytutu Orientalistycznego Uniwersytetu Warszawskiego; jest on stosowany w wydawnictwach naukowych i encyklopedycznych od lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Spolszczając nazwy urdu, nie oddaje się różnic pomiędzy samogłoskami krótkimi i długimi. Dyftongowi *ai* oraz połączeniu samogłoskowemu *āi* odpowiada – *aj*; podobnie transkrybuje się połączenia samogłoskowe *ui* i *ūi*, *ei*, *oi* – jako *uj*, *ej*, *oj*. Połączenia samogłosek *āi* i *āī*, *ūi* i *ūī*, *eī*, *oī* oddaje się przez dwie sylaby – jako *ai*, *ui*, *ei*, *oi*. Samogłoski nosowe oddaje się przez połączenia *samogłoska + n/n̄*. *H* kończące sylabę krótką nie jest wymawiane, nie oddaje się go w transkrypcji. Pozostawia się je jednak jako *-h* wszędzie tam, gdzie kończy w wyrazie sylabę długą. Cecha przydechowości spółgłosek jest ważnym czynnikiem fonetycznym; w transkrypcji oddaje się ją przez dodanie *h* do spółgłosek. W spółgłoskach *kh, čh, th, th, ph* przydech jest bezdźwięczny, w spółgłoskach *gh, džh, dh, dh, bh, rh* – zawsze dźwięczny. Ze względu na zbieżność wymowy spółgłoski palatalne oddaje się w każdej pozycji przez ich polskie odpowiedniki: *c* w trl. – *ć* w trb., *ch* (trl.) – *čh* (trb.), *j* (trl.) – *dź* (trb.), *jh* (trl.) – *džh* (trb.), *ñ* (trl.) – *ń* (trb.), *ś* (trl.) – *ś* (trb.). Pisownia łączna typu *ča, śa, dža*, choć niezgodna z ogólnymi zasadami polskiej ortografii, zgodna jest z zasadami zapisu obcych nazw i pozwala uniknąć nieporozumień wywoływanych przez pisownię *cia, sia, dzia* (odbieraną w nazwach obcych jako dwusylabowa) lub pisownię *cza, sza, dža* (niezgodną z fonetyką urdu i utrudniającą w Pakistanie i Indiach zrozumienie odtwarzanego wyrazu). Unika się tak również charakterystycznego dla starszych opracowań rozchwiania transkrypcyjnego (zatem: *Čagaj* w miejsce *Czagaj, Ciagaj*; *Śah* w miejsce *Szah, Siah*).

W piśmie urdu znaki oznaczające samogłoski krótkie używane są tylko wyjątkowo, np. do nauki języka na etapie początkowym. Nie zaznacza się ich w spisach nazewniczych, w kartografii i na znakach drogowych. Należy je jednak sztucznie odtworzyć, posługując się podręcznikami gramatyki i słownikami, przed przystąpieniem do transliteracji. Transliteracja dokonana bez uwzględnienia tych znaków samogłoskowych dałaby w wyniku nazwy niedające się odczytać.

* Zograf 1990, s. 34-35.

Spółgłoski¹

końcowa	formy liter:			transliteracja	transkrypcja
	wewnętrzna	początkowa	samodzielna		
ا	ا	ا	ا	a, i, u	a, i, u
ب	ب	ب	ب	b	b
به	به	به	به	bh	bh
پ	پ	پ	پ	p	p
په	په	په	په	ph	ph
ت	ت	ت	ت	t	t
ته	ته	ته	ته	th	th
ٹ	ٹ	ٹ	ٹ	ṭ	t
ٹه	ٹه	ٹه	ٹه	ṭh	th
ث	ث	ث	ث	s	s
ج	ج	ج	ج	j	dź
جه	جه	جه	جه	jh	dźh
چ	چ	چ	چ	c	ć
چه	چه	چه	چه	ch	ćh
ح	ح	ح	ح	ḥ	h
خ	خ	خ	خ	<u>kh</u>	kh
د	د	د	د	d	d
ده	ده	ده	ده	dh	dh
ڈ	ڈ	ڈ	ڈ	ḍ	d
ڈه	ڈه	ڈه	ڈه	ḍh	dh
ذ	ذ	ذ	ذ	z	z
ر	ر	ر	ر	r	r
ڑ	ڑ	ڑ	ڑ	ṛ	r
ڑه	ڑه	ڑه	ڑه	ṛh	rh
ز	ز	ز	ز	z	z
ژ	ژ	ژ	ژ	zh	ż
س	س	س	س	s	s
ش	ش	ش	ش	ś	ś
ص	ص	ص	ص	ṣ	s
ض	ض	ض	ض	ẓ	z
ط	ط	ط	ط	ṭ	t
ظ	ظ	ظ	ظ	ẓ	z
ع	ع	ع	ع ²	‘	-

końcowa	formy liter:			transliteracja	transkrypcja
	wewnętrzna	początkowa	samodzielna		
خ	خ	خ	خ	ḡ	g
ف	ف	ف	ف	f	f
ق	ق	ق	ق	q	k
ك, ك	ك	ك	ك, ك	k	k
كھ	كھ	كھ	كھ	kh	kh
گ	گ	گ	گ	g	g
گھ	گھ	گھ	گھ	gh	gh
ل	ل	ل	ل	l	l
م	م	م	م	m	m
ن	ن	ن	ن	n	n
ں	ں	ں	ں	~ ³	-n
و	و	و	و	v	w
ه	ه, ه ⁴	ه, ه ⁵	ه	h, h ^h	h, -
أ, ؤ, ئ, ئ, ء ⁶	أ, ؤ, ئ, ئ, ء ⁷	أ ⁸	ء ⁹	,	-
ی	ی	ی	ی	y	j

Ligatura¹⁰

końcowa	forma:			transliteracja	transkrypcja
	wewnętrzna	początkowa	samodzielna		
لا, لا	لا, لا	لا	لا	lā	la

Samogłoski

końcowa	formy liter:			transliteracja	transkrypcja
	wewnętrzna	początkowa	samodzielna		
-	َ	أَ	َ	a	a
ا	ا	آ	آ	ā	a
ا	-	-	أ ¹¹	ā	a
-	ِ	إِ	ِ	i	i
ِ	-	-	ِ	e	e ¹²
اِ	اِ	إِ	اِ	ī	i
-	ُ	أُ	ُ	u	u
و	و	أو	و	ū	u
اِ ¹³	اِ	إِ	اِ	e ¹⁴	e
و	و	او	و	o ¹⁴	o

końcowa	formy liter:			transliteracja	transkrypcja
	wewnętrzna	początkowa	samodzielną		
یَ	یِ	اِی	یِ	ai	aj
وَ	وِ	اِو	وِ	au	au

Znaki specjalne

◌̣, ◌̤	<i>dżazm, sukun</i>	dwa warianty znaku oznaczającego brak samogłoski po spółgłosce, nad którą został umieszczony
◌̣̣	<i>szadda, taszdid</i>	znak oznaczający podwojenie spółgłoski, nad którą został umieszczony

Duże i małe litery

W języku urdu nie rozróżnia się dużych i małych liter. Nawiązując do konwencji europejskich, piszemy dużą literą wszystkie wyrazy znaczące. Występujące niekiedy wewnątrz nazw postpozycje posesywne *kā, kī, kē* pisze się małymi literami.

- ¹ Łącznie ze spółgłoskami przydechowymi, ułożonymi we wspólnym porządku alfabetycznym.
- ² Litera występująca wyłącznie w wyrazach zapożyczonych z języka arabskiego, niewymawiana w języku urdu.
- ³ Znak tyldy nad samogłoską, np. Nošā.
- ⁴ Forma wewnątrzwyrazowa litery występuje w dwu wariantach graficznych.
- ⁵ Forma początkowa litery występuje w dwu wariantach graficznych.
- ⁶ Forma końcowa litery występuje w pięciu postaciach graficznych; litera występuje wyłącznie w wyrazach zapożyczonych z języka arabskiego.
- ⁷ Forma wewnątrzwyrazowa litery występuje w czterech postaciach graficznych; litera występuje wyłącznie w wyrazach zapożyczonych z języka arabskiego.
- ⁸ Litera występująca w języku urdu wyłącznie w zapożyczeniach z języka arabskiego.
- ⁹ Litera niewymawiana w języku urdu.
- ¹⁰ W przeciwieństwie do dwuznaków ۞ inne ligatury, czyli połączenia dwu lub więcej znaków spółgłoskowych, choć są liczne, nie mają charakteru obowiązkowego i zależą od predylekcji kaligraficznych piszącego. Nie zostały więc uwzględnione w tabeli.
- ¹¹ Występuje wyłącznie na końcu wyrazów pochodzenia arabskiego.
- ¹² Znak *izafet* sygnalizujący konstrukcję pochodzenia perskiego, w której pierwszy rzeczownik, zaopatrzony w ten znak, jest opisany przez rzeczownik następujący po nim. W transkrypcji i transliteracji oddziela się go dywizem od pierwszego rzeczownika, np. Dariyā⁷-e Sindh (*trl.*), Darija-e Sindh (*trb.*).
- ¹³ Występuje wyłącznie na końcu wyrazów.
- ¹⁴ Podobnie jak w innych językach indoaaryjskich, samogłoski *e* oraz *o* w języku urdu są zawsze długie, więc nie ma potrzeby graficznego uwzględniania ich długości.

Bibliografia:

1. Platts, J.T., *A Dictionary of Urdu, Classical Hindi, and English*, Oxford 1984 (wyd I, 1884)
2. Zograf, G.A., *Języki Jużnoj Azii*, Moskwa 1990
3. Kluev, B.I., Akimov, A.I., Glebov N.V., Meres, V.S., *Rusko-urdu slovar'*, Moskwa 1959
4. *Romanization systems for geographical names*, w: Technical reference manual for the standardization of geographical names. United Nations Group of Experts on Geographical Names, New York 2007, s. 55-56 (Urdu) http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/ungegn-tech-ref-manual_M87_combined.pdf

Oprac.: Artur Karp, Bogusław R. Zagórski